

Czechosłowacka droga do kodyfikacji prawa rodzinnego (1919-1949)

1. Polski kodeks rodzinny z 1950 r.¹ był wspólnym dziełem polskich i czechosłowackich prawników, którzy w warunkach przyśpieszonej stalinizacji obu państw, w bardzo krótkim czasie trzech miesięcy 1949 r., opracowali projekt aktu prawnego. Projekt ten – z niewielkimi odrębnościami w obu państwach – stał się obowiązującym prawem. Fakt powstania wspólnego prawa był prawdopodobnie jedynym takim przypadkiem w dziejach obu państw w okresie komunistycznym. Powstaje pytanie o przyczyny nawiązania współpracy: czy były nimi ewentualnie uzasadniające taką decyzję podobieństwo dziejów prawa rodzinnego w Polsce i Czechosłowacji oraz zbliżony poziom rozwoju społeczeństw? W literaturze polskiej ukazało się dotychczas kilka publikacji o współpracy w tym zakresie², natomiast w literaturze czeskiej i słowackiej takich publikacji dotychczas nie było³, odnosi się wręcz wrażenie, że temat ten jest pomijany⁴. Niniejszy tekst przedstawia zawile dzieje czechosłowackiego prawa rodzinnego oraz prezentuje okoliczności powstania wspólnego projektu nowego kodeksu.

2. Powstanie niepodległej Czechosłowacji zostało proklamowane 28 października 1918 r. przez Komitet Narodowy w Pradze. Czynnikiem decydującym o powstaniu nowego państwa było porozumienie polityków czeskich i słowackich, którzy w lutym 1916 r. powołali Czechosłowacką Radę Narodową. W warunkach postępującego rozpadu Austro-Węgier Rada została uznana latem 1918 r. przez państwa alianckie za przedstawicielstwo czechosłowackich interesów narodowych i podstawę przyszłego rządu⁵. W bardzo krótkim czasie od proklamowania niepodległości, 14 listopada 1918 r. odbyło się pierwsze posiedzenie

---

¹ Dz. U. Nr 34, poz. 308.

² S. Szer, *Współpraca polsko-czechosłowacka w dziedzinie prawa cywilnego*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1949, nr 8-9, s. 22-29; tenże, *Współpraca polsko-czechosłowacka w zakresie prawa rodzinnego (próba oceny)*, w: *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, red. W. Osuchowski i in., Kraków-Warszawa 1965, s. 355-364; A. Dziadzio, *Polsko-czechosłowacka współpraca nad kodyfikacją prawa rodzinnego w latach 1948-1950. Z dziejów sowietyzacji prawa*, w: *Rozważania o nauce i dogmatyce prawa*, red. J. Malec, Kraków 2002, s. 141-151.

³ Zob. lakoniczną wzmiankę na ten temat: K. Petrželka, *Perspektivy spolupráce československých a polských právníků*, „Právník” 1949, nr 2, s. 56-60.

⁴ Przykładowo, L. Bianchi, *Socialistické kodifikácie v Československu*, „Právněhistorické studie” 1984, nr 26, s. 174 wspomina o wspólnie opracowanym kodeksie jedynie w krótkim przypisie.

⁵ H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914-1918 (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, wyd. II, Kraków 1982, s. 219-221.

tymczasowego Zgromadzenia Narodowego. Uchwalono wówczas, że Czechosłowacja będzie republiką, a pierwszym prezydentem został Tomáš Garrigue Masaryk⁶.

Niepodległe państwo czechosłowackie powstało z ziem wchodzących wcześniej w skład Austro-Węgier. Cesarsko-królewska monarchia była państwem dualistycznym, wobec czego na terytorium dawnych Czech, Moraw i Śląska Cieszyńskiego panował inny system prawny niż na wchodzącej w skład Królestwa Węgierskiego Słowacji. Stan dualizmu prawnego został utrzymany na podstawie ustawy z 28 października 1918 r. (tzw. *receptní norma*), która w zakresie prawa rodzinnego nakazywała stosować prawo austriackie w Czechach i węgierskie na Słowacji⁷. W Czechach prawo rodzinne zawarte było w pochodzącym z 1811 r. kodeksie cywilnym ABGB, który został poważnie zmieniony trzema nowelami z lat 1914, 1915, 1916. Natomiast na Słowacji obowiązywała węgierska ustawa małżeńska z 1894 r., oraz ustawa opiekuńcza z 1877 r. Ponadto w pewnym zakresie obowiązywać miało nadal węgierskie prawo zwyczajowe⁸. Recypowane prawo różniło się szczególnie istotnie w kwestii prawa małżeńskiego. Węgierska ustawa małżeńska oraz towarzysząca jej ustawa o metrykach państwowych wprowadzała jako obligatoryjną świecką formę zawarcia małżeństwa oraz przewidywała cywilną jurysdykcję w sprawach małżeńskich. Austriacki ABGB oparty był z kolei na modelu mieszanym, ślub mógł mieć formę wyznaniową bądź świecką. W praktyce wyznaniowa forma była na terytorium czeskim powszechna, natomiast świecka miała bardzo ograniczony zasięg. Poważne różnice dotyczyły także majątkowego prawa małżeńskiego⁹ oraz relacji prawnych między małżonkami. Sytuacja prawna kobiet oraz dzieci pozamałżeńskich kształtowała się lepiej pod rządami znowelizowanego ABGB, gdyż węgierskie prawo zawierało jeszcze w tej kwestii stare, nierzadko feudalne uregulowania¹⁰. Warto podkreślić, że przedstawione wyżej zarówno prawo austriackie, jak i prawo węgierskie obowiązywało na części terytorium odrodzonej

---

⁶ J. Tomaszewski, *Czechy i Słowacja*, Warszawa 2008, s. 31.

⁷ Zob. na ten temat: O. Horák, *Vznik Československa a receptce práva. K právní povaze a významu zákona č. 11/1918 Sb. z. a n. s přihlédnutím k otázce právního řádu*, „Právněhistorické studie” 2007, t. 38, s. 153-168.

⁸ Z. Králičková, *Sbližování a vzdlování slovenského a českého rodinného práva*, „Právník” 2005, nr 2, s. 158-159.

⁹ Pisze o tym szerzej I. Šošková, *Komparatívny pohľad na majetkové pomery manželov v slovenskom a českom práve v rokoch 1945-1949*, w: *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Sborník příspěvků*, red. K. Malý i L. Soukup, Praha 2004, s. 901-908.

¹⁰ O. Planková, *Pribeh, metody a koncepcia kodifikácie československého občianskeho a rodinného práva*, w: *Problémy kodifikácie občianskeho práva v Československej Socialistickej Republike a v Poľskej Ludovej Republike*, „Acta Facultatis Juridicae Universitatis Comenianae”, Bratislava 1973, s. 20-21.

Rzeczypospolitej. Nie utrzymano tam jednak obligatoryjnej świeckiej formy zawarcia małżeństwa według prawa węgierskiego, wprowadzając w tym zakresie normy ABGB¹¹.

Nowopowstałe państwo bardzo szybko przystąpiło do prac nad unifikacją prawa rodzinnego, traktując ją jako wstęp do przyszłej kodyfikacji. Już na pierwszym posiedzeniu Zgromadzenia Narodowego w dniu 14 listopada 1918 r. dr Bouček zgłosił wniosek w sprawie reformy prawa małżeńskiego. Projekt unifikujący tę część prawa rodzinnego, oparty na świeckim modelu, był gotów przed końcem roku. Opór środowisk kościelnych spowodował jednak, że w wyniku kompromisu w parlamencie nowe prawo małżeńskie oparte było na fakultatywnej formie zawarcia związku. Ustawa z 22 maja 1919 r., znana pod potocznymi nazwami noweli małżeńskiej (*manželská novela*) albo ustawy rozwodowej (*rozlukový zákon*), nowocześnie określała przeszkody małżeńskie oraz przesłanki rozwodu. Wyeliminowała ona ponadto instytucję separacji od stołu i łoża¹². Mimo pewnych niedostatków regulacji, uważana jest za najwybitniejsze osiągnięcie legislacyjne w dziedzinie prawa rodzinnego w I Republice¹³. Nie była ona jedynym przykładem unifikacji prawa rodzinnego. Częstkowymi regulacjami wprowadzono jednolite prawo o ochronie dzieci pozostających w opiece i pozamałżeńskich (1921 r.), o przysposobieniu (1928 r.) oraz ustawę alimentacyjną (1931 r.)¹⁴.

Prace nad kodyfikacją prawa rodzinnego, uważanego powszechnie za część prawa cywilnego, rozpoczęły się już w 1919 r. Powołano wówczas do życia ministerstwo ds. unifikacji, ale w praktyce prace nad kodyfikacją prawa cywilnego koncentrowały się w Ministerstwie Sprawiedliwości¹⁵. Początkowo pojawiła się propozycja, aby rozciągnąć moc obowiązującą ABGB (razem z ustawą małżeńską) na terytorium całego kraju. Wywołała ona jednak protesty na Słowacji, przeciwko niej wypowiedzieli się także profesorowie Krčmář i E. Svoboda, uważani za największe autorytety cywilistyczne w kraju¹⁶. Ostatecznie przyjęto w 1920 r., że ABGB będzie jedynie punktem wyjścia do prac nad czechosłowackim kodeksem cywilnym. Prace nad kodeksem odbywały się w czterech podkomisjach, referentem części zawierającej prawo rodzinne został profesor Kafka. Projekt był gotowy w 1923 r., a rok później swoje stanowisko wobec projektu przedstawiło Ministerstwo Unifikacji¹⁷. Projektem zajęła się następnie komisja superrewizyjna, która, po 321

---

¹¹ M. Allerhand, *Prawo małżeńskie obowiązujące na Spiszu i Orawie*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1926, rok LI, s. 383-385; a także J. Ciągwa, *Stan prawny na Spiszu i Orawie w latach międzywojennych*, „Studia Iuridica Silesiana”, red. A. Lityński, Katowice 1986, s. 137-138.

¹² O. Planková, op. cit., s. 21.

¹³ R. Veselá, *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*, Praha 2003, s. 77.

¹⁴ Z. Králičková, op. cit., s. 159.

¹⁵ Š. Luby, *Slovenské všeobecné súkromné právo*, Bratislava 1941, s. 90.

¹⁶ R. Veselá, op. cit., s. 78.

¹⁷ Tamże, s. 79.

posiedzeniach, zakończyła prace w listopadzie 1931 r. Opracowany w ten sposób projekt (oparty na ABGB) nawiązywał w większym stopniu do niemieckiego BGB oraz do kodeksu szwajcarskiego¹⁸ xxxx. Projekt w 1932 r. został wydrukowany i rozesłany do społecznej konsultacji. Dopiero xxxxxOstatecznie w 1937 r. projekt kodeksu cywilnego znalazł się w parlamencie. Wyłączono jednak zeń większą część regulacji dotyczących prawa rodzinnego. Oznaczało to w praktyce upadek próby unifikacji prawa rodzinnego w I Republice. Przyczyny porażki wiązały się przede wszystkim z utrwalonym dualizmem prawa rodzinnego. Słowacy twierdzili, że wypracowane projekty nie uwzględniały w dostatecznym stopniu ich dotychczasowego prawa, wśród prawników istniało poczucie zmarginalizowania ich udziału w pracach nad kodyfikacją¹⁹. Słowacy (ale nie tylko oni) reprezentowali konserwatywne podejście do zmian w prawie rodzinnym. Spory koncentrowały się wokół istoty małżeństwa, gdyż część polityków odrzucała konstrukcję małżeństwa jako umowy i domagała się xxxxx utrzymania fakultatywnej formy jego zawarcia. Kontrowersje budziła także kwestia dopuszczalności rozwodów i stosunków majątkowych między małżonkami. Również kwestia równouprawnienia kobiet w małżeństwie była sporną. Projekt przyznawał bowiem dominującą pozycję mężowi, wzorując się w ten sposób na rozwiązaniach ABGB²⁰. W ich rezultacie wytworzyła się patowa sytuacja, gdyż bardzo szybko xxx niektórzy uważali zdano sobie sprawę z faktu, iż kodeks cywilny bez prawa rodzinnego nie ma sensu xxxx. Wyraz takiemu przeświadczeniu dał w końcu 1937 r. kongres prawników czechosłowackich w Bratysławie. Wypowiedział się on za stworzeniem jednolitego kodeksu cywilnego, obejmującego prawo rodzinne²¹. W 1938 r. powstał prywatny projekt prawa małżeńskiego²², ale nie odegrał on żadnej roli z powodu upadku I Republiki. W ten sposób w ciągu 20 lat istnienia państwa nie doszło do kodyfikacji prawa cywilnego, a prawo rodzinne było głównym przedmiotem sporów i przyczyną porażki. Zwraca uwagę fakt początkowej łatwości dokonywanych zmian, która mogłaby sugerować, iż proces kodyfikacji nie będzie długi.

Dzieje kodyfikacji prawa rodzinnego w Czechosłowacji w okresie międzywojennym ukazują podobieństwo problemów, z którymi borykała się II Rzeczpospolita. Podobieństwo dotyczyło nie tylko zastanej sytuacji prawnej po dawnych państwach, ale także wątków toczzonego sporu o kształt prawa małżeńskiego. Wprawdzie pozycja Kościoła katolickiego w

---

¹⁸ S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, cz. 3. Okres międzywojenny*, Kraków 2001, s. 58.

¹⁹ Š. Luby, op. cit., s. 91.

²⁰ G. M. Sverdlov, *Semejnoje pravo evropejskich stran narodnoj demokratii*, Moskwa 1961, s. 28.

²¹ R. Veselá, op. cit., s. 82.

²² S. Płaza, op. cit., s. 90.

Czechach nie była tak silna jak w Polsce²³, ale i tutaj, w skali całej Czechosłowacji, opór Kościoła i związanych z nim polityków odegrał rolę decydującą. Xxx polski sposób lepszy

Mało znanym faktem w dziejach czeskiego prawa rodzinnego jest wprowadzenie w prawie Protektoratu Czech i Moraw, pod wpływem hitlerowskim, regulacji powielających niemieckie ustawy norymberskie. Narzucono jej xxx Przyjęto je w 1942 r., zakazując między innymi małżeństw mieszanych pomiędzy osobami narodowości czeskiej i żydowskiej oraz wprowadzając normy karne za złamanie tego zakazu²⁴. Podobne rozwiązania, w postaci tzw. kodeksu żydowskiego, przyjęto w 1941 r. na Słowacji²⁵. Współczesna badaczka słowacka twierdzi, że w czasie II wojny światowej rozpoczął się w Czechosłowacji proces deformacji myślenia prawniczego w duchu totalitarnym, który ułatwił następnie dokonanie procesu sowietyzacji czechosłowackiego prawa po II wojnie światowej²⁶. Teza ta wymaga jednak znacznie pełniejszego, niż czyni to Autorka, udowodnienia.

3. Prace nad kodyfikacją prawa w Czechosłowacji zostały wznowione w całkowicie zmienionych warunkach polityczno-ustrojowych. W lutym 1948 r. miał miejsce komunistyczny przewrót, w wyniku którego komuniści pod wodzą Klementa Gottwalda przejęli pełnię władzy. Czechosłowacja jako ostatnie państwo Europy Środkowo-Wschodniej stała się częścią bloku radzieckiego. Miała w nim miejsce przyśpieszona stalinizacja, wobec czego proces ten w Czechosłowacji, z racji kilkuletniego „opóźnienia” w stosunku do innych państw, przebiegał ze zdwojoną siłą. W maju 1948 r. uchwalono nową konstytucję, statuującą Czechosłowację jako państwo „demokracji ludowej”. Konstytucja zachowywała instytucje typowe dla demokracji parlamentarnej, które były tylko fasadą dla funkcjonowania nowego reżimu. W tym kontekście rację ma Pavel Peška, gdy twierdzi, iż nigdy w historii komunistycznych konstytucji [w Czechosłowacji] nie doszło do takiego rozminięcia się prawa z faktycznym układem sił politycznych²⁷. W odniesieniu do istniejącego systemu prawa sądowego potwierdzenia tej tezy dostarczał § 171 ust.2 i 3, z którego wynikało, że przy wykładni pojedynczych przepisów konstytucji należy odwoływać się do jej ducha i do zasad, na których została oparta. Ponadto wykładnia przepisów wcześniejszych powinna być dokonywana w zgodzie z konstytucją. Przepisy te w praktyce pozwalały dowolnie oceniać

---

²³ J. Tomaszewski, op. cit., s. 12-13.

²⁴ R. Veselá, op. cit., s. 84-85.

²⁵ J. Tomaszewski, op. cit., s. 123-124.

²⁶ K. Zavacká, *Vplyv sovietskej právnej vedy na obsah česko-slovenského práva po roku 1948 (Právo a totalitný politický systém*, „Právny obzor” 1992, nr 4, s. 357-367.

²⁷ P. Peška, *Úvahy nad popřením ústavnosti v letech 1948-1989*, w: *Vývoj práva v Československu...*, op. cit., s. 206.

obowiązanie i treść dotychczas obowiązujących norm prawnych²⁸. Konstytucja zawierała także kilka norm bezpośrednio odnoszących się do prawa rodzinnego. Wprowadzała równouprawnienie kobiet i mężczyzn w rodzinie i we wszystkich sferach życia społecznego (§ 1 ust. 2), objęła małżeństwo, rodzinę i macierzyństwo ochroną państwa (§ 10 ust. 1), wreszcie stanowiła, że pochodzenie dziecka nie może być przyczyną ograniczenia jego praw (§ 11 ust. 2)²⁹.

Zapewne potrzeba osiągnięcia spektakularnych szybkich sukcesów przez nową władzę spowodowała, że w czerwcu 1948 r. na posiedzeniu władz Komunistycznej Partii Czechosłowacji zobowiązano ministra sprawiedliwości do opracowania projektów kodeksów cywilnych i karnych. Wyznaczono bardzo krótki termin – kodeksy miały być opracowane do 1 września 1950 r. Tak proklamowano powstanie tzw. prawniczej dwulatki. Już 1 września 1948 r. utworzono w ministerstwie sprawiedliwości specjalny wydział, zajmujący się kodyfikacją³⁰.

Kodyfikacją objęto równocześnie, nie stopniowo, cały porządek prawny, a więc także przepisy prawa procesowego. Organizacja prac opierała się na założeniu koncentracji prac w ministerstwie sprawiedliwości i połączeniu prac ekspertów i urzędników. Swoistym *signum temporis* było włączenie do prac kodyfikacyjnych w roli ekspertów robotników wielkich zakładów przemysłowych oraz innych „przedstawicieli ludu”. Ośrodkiem prac były poszczególne komisje kodyfikacyjne, które opracowywały przyszłą kodyfikację. Utworzono także „Sekcję Przyspieszenia Kodyfikacji Prawa”, która organizowała pracę komisji, kontrolowała przebieg i postęp prac³¹. Poszczególne komisje kodyfikacyjne składały się z 25-30 członków. Utworzono cztery komisje kodyfikacyjne: prawa cywilnego, postępowania cywilnego, prawa karnego i zadań specjalnych. Tajemniczo brzmiąca nazwa „zadania specjalne” oznaczała zespół zajmujący się kodyfikacją prawa handlowego, stopniowo zmienianego, według wzorów radzieckich, w prawo gospodarcze. W zakresie prac tej komisji znajdowało się prawo własności przemysłowej, prawo autorskie, prawo ubezpieczeniowe.

Koordinacja wyników prac z poszczególnych komisji została skoncentrowana w dwóch organach: Komisji Politycznej oraz Komisji Koordynacyjnej. Zadanie Komisji Politycznej polegało na czuwaniu nad jednolitością tworzonego prawa oraz nad jego zgodnością z nowymi założeniami politycznymi, by – jak pisano – nie było ono hamulcem w

---

²⁸ R. Veselá, *Vývoj rodinného práva v letech 1945-1989*, w: *Vývoj práva v Československu...*, op. cit., s. 888.

²⁹ J. Glos, *Rodinné právo*, Praha 1965, s. 42.

³⁰ R. Veselá, *Vývoj...*, op. cit., s. 889.

³¹ Informacje o organizacji prac podaje za: Dr Chvojka, *Organizacja prac kodyfikacyjnych w czechosłowackim Ministerstwie Sprawiedliwości*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1950, nr 5, s. 53-54.

dalszym rozwoju socjalizmu. Komisja Koordynacyjna zaznajamiała wszystkie komisje o wynikach prac, akceptując je i zlecając ostateczną redakcję. Ważną rolę odgrywała także zbierająca się co tydzień „komisja zewnętrznej oceny formy językowej tekstów kodyfikacyjnych”. Poszczególne komisje kodyfikacyjne dzieliły się na podkomisje, liczące 5-15 członków. Przykładowo, Komisja Kodyfikacyjna prawa cywilnego miała siedem podkomisji, zajmujących się: częścią ogólną kodeksu, częścią ogólną i częścią szczególną prawa zobowiązań, prawem rodzinnym i małżeńskim, prawem rzeczowym, prawem spadkowym i prawem autorskim. W 1950 r. pracowało łącznie 37 podkomisji, w prace zaangażowanych było 398 członków, w tym 245 prawników, 66 członków organizacji masowych, 49 robotników i 50 innych osób. Zwracała uwagę niewielka, bo tylko 31 osobowa grupa przedstawicieli słowackich³². W ministerstwie istniał ponadto Wydział Naukowy, który spełniał bardzo ważną rolę pomocniczą. Jego zadaniem było „studiowanie rozwoju socjalistycznej myśli prawnej” za granicą, szczególnie w ZSRR. Wydział dostarczał przekładów radzieckich aktów prawnych i literatury prawniczej.

Przewodniczącym Komisji Prawa Cywilnego był pochodzący z uniwersytetu w Brnie profesor Jaromír Blažke, a wśród członków Komisji znajdowali się między innymi: wybitny cywilista Jan Krčmář, dr Karel Petrželka. Przedstawicielem ministra w Komisji był dr Alfréd Dressler, Niemiec, oskarżony później o kolaborację z nazistami w czasie wojny. Sam minister sprawiedliwości, którym był wówczas zięć K. Gottwalda dr Alexej Čepička³³, nie brał osobiście udziału w pracach. Jeden z członków Komisji, znany później cywilista Viktor Knapp twierdzi, że nieobecność ministra wyszła pracom Komisji na dobre³⁴.

Prace nad nowymi kodeksami postępowały stosunkowo szybko. Na posiedzeniu Komisji Prawa Cywilnego w dn. 23 sierpnia 1948 r. dokonano podziału na sekcje (podkomisje). Przewodniczącą sekcji prawa małżeńskiego i rodzinnego została sędzia dr

---

³² Problem niewielkiej liczby Słowaków w pracach Komisji został zauważony już na początku prac. Na posiedzeniu w dniu 23 sierpnia 1948 r. konstatowano, że: „współpraca z sędziami Słowakami będzie zapewniona przez to, że towarzysze słowaccy będą członkami Komisji. Z tego powodu, że pracuje się dla dobra społecznego, nie będzie ogłaszane, kto jest Czechem, a kto Słowakiem. Pewnymi kwestiami zajmą się towarzysze słowaccy i opracują je grupy pracowników w Bratysławie”. Zob. *Protokół z zebrania Komisji prawa cywilnego z dn. 23. 8. 1948 r.* (Archiwum Akt Nowych, dalej: AAN, zespół akt: Ministerstwo Sprawiedliwości, dalej: MS,teczka 2236, k. 420-421).

³³ Uznawany jest on za jednego z największych stalinowców w czechosłowackiej partii komunistycznej. Pełnił wiele funkcji, a funkcja ministra sprawiedliwości była w jego biografii stosunkowo epizodyczna. Uznano go za odpowiedzialnego za procesy polityczne (w tym za proces R. Slánskiego) i w 1956 r. pozbawiono stanowisk partyjnych i rządowych. Zob. życiorys w: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski i J. Kofman, Warszawa 2004, s. 179-180.

³⁴ V. Knapp, *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*, Praha 1998, s. 120.

Zděnka Patschová³⁵. Do końca października 1948 r. opracowano zasady oraz układ prawa i następnie przystąpiono do prac nad tekstem kodeksów. Dokument podkomisji pt. *Zasady kodyfikacyjne prawa małżeńskiego i rodzinnego* stwierdzał na wstępie, że „nowa forma prawa małżeńskiego i rodzinnego musi odpowiadać gospodarczym i społecznym podstawom naszej drogi do socjalizmu” i odrzucał normy ABGB jako przestarzałe. Przyjęto założenie, iż nowe prawo rodzinne będzie tworzone w oderwaniu od dotychczas obowiązującego³⁶. Można sarkastycznie zauważyć, że w ten sposób uwolniono się od problemu wyboru pomiędzy prawem czeskim a słowackim. Pracom towarzyszyła przyśpieszona indoktrynacja komunistyczna. Viktor Knapp wspominał, że w czasie prac ministerstwo dostarczało przekładów prawa i prawniczej literatury radzieckiej w celu uwzględnienia treści w nowym prawie. Twierdził, że członkowie Komisji nie kopiowali jednak radzieckich rozwiązań, gdyż od nich tego nie wymagano³⁷. Fakty przeczą temu twierdzeniu, czego przykładem są prace nad prawem rodzinnym. Warto przy tym zauważyć, że od 1948 r. czeskie i słowackie periodyki prawnicze przepełnione były tekstami o prawie radzieckim. W dziedzinie prawa rodzinnego zwraca szczególnie uwagę obszerny tekst cytowanego wyżej słowackiego profesora Štefana Lubego³⁸. W pewnym sensie był to tekst pionierski, gdyż autor bazował jedynie na literaturze radzieckiej – ani czeskiej, ani słowackiej w tym zakresie wcześniej nie było.

W 1949 r. w styczniowym numerze „Právnická” ukazał się tekst członka Komisji A. Dresslera. Wynika zeń, że już jesienią 1948 r. zapadła decyzja o wydzieleniu prawa rodzinnego z kodeksu cywilnego, według wzorów radzieckich. „Komisja Kodyfikacyjna chce w ten sposób podkreślić, że stosunki małżeńskie i rodzinne mają być uwolnione od wszystkich interesów majątkowych oraz że rodzina w ludowej demokracji ma być przede wszystkim zdrową bazą dla odnowienia ogółu narodu i jego rozwoju, a nie jednostką gospodarczą, jak to było za kapitalizmu” – pisał Dressler³⁹.

4. Styczeń 1949 r. był także przełomowy w tym sensie, że prawdopodobnie wówczas zapadła decyzja o opracowaniu kodeksu rodzinnego wspólnie z Polską. Przedstawienie genezy tej współpracy wymaga odniesienia do ówczesnego stanu stosunków polsko-

---

³⁵ *Protokół z zebrania Komisji prawa cywilnego z dn. 23. 8. 1948 r.* (AAN MS 2236, k. 420). Posłanka dr Z. Patschová była następnie w 1949 r. sprawozdawczynią projektu kodeksu rodzinnego w czechosłowackim Zgromadzeniu Narodowym. Zob. R. Veselá, *Vývoj...*, op. cit., s. 890.

³⁶ *Zasady kodyfikacyjne prawa małżeńskiego i rodzinnego* (AAN MS 2236, k. 371-387).

³⁷ Tamże, s. 121.

³⁸ Š. Luby, *Rodinné právo SSSR*, „Právny obzor” 1948, nr 9-10, s. 312-365. Štefan Luby (1910-1976) uznawany jest za jednego z najwybitniejszych słowackich cywilistów. Obecnie działa fundacja jego imienia, a Uniwersytet w Trnawie organizuje cykliczne konferencje pt. Dies Luby Jurisprudentiae.

³⁹ A. Dressler, *K ideovým zásadám nového občanského práva*, „Právnická” 1949, nr 1, s. 13.

czechosłowackich. Bezpośrednio po II wojnie światowej kształtowały się one źle, wobec nieuregulowanej kwestii przynależności państwowej Zaolzia. Na sporze pomiędzy dwoma państwami najlepiej wychodził Stalin, który wykorzystywał sytuację, aby je w pełni od siebie uzależnić⁴⁰. Pod wpływem nacisków moskiewskich doszło do wyciszenia sporu granicznego i 10 marca 1947 r. w Warszawie podpisano polsko-czechosłowacką umowę sojuszniczą⁴¹. Układ ten był podstawą wzajemnych stosunków przez następne 20 lat⁴². Art. 1 układu wspominał o rozwoju współpracy gospodarczej kulturalnej. W trakcie wizyty delegacji czechosłowackiej ustalono nawiązanie szerokiej współpracy gospodarczej, której szczegóły ustalano następnie w bardzo szybkim czasie po podpisaniu umowy⁴³. Długofalowo nie przyniosła ona spodziewanych rezultatów, gdyż po 1948 r. oba kraje zostały zmuszone do integracji w ramach bloku radzieckiego i powstałej w 1949 r. RWPG. Nie zmienia to jednak faktu, iż w latach 1947-49 doszło do nawiązania współpracy między oboma państwami w wielu sferach. Podjęto ją również w dziedzinie prawa. W tym miejscu warto zaznaczyć, że już przed wojną miały miejsce próby nawiązania takiej współpracy; nie miały one jednak charakteru oficjalnego. Przykładowo, w dziedzinie prawa rodzinnego I Zjazd Prawników Słowiańskich w Bratysławie w 1932 r. konstatował istnienie różnorodności norm prawa małżeńskiego w państwach słowiańskich i postulował podjęcie współpracy w celu unifikacji przepisów⁴⁴. Była to jednak tylko deklaracja. W nowych warunkach politycznych przyspieszonej stalinizacji współpraca rozpoczęła się od wizyty min. Čepicki w Polsce w dniach 22-25 czerwca 1948 r. W jej trakcie przeprowadzono rozmowy z kierownictwem polskiego Ministerstwa Sprawiedliwości – ministrem Henrykiem Świątkowskim oraz wiceministrami Leonem Chajnem i Tadeuszem Rekiem⁴⁵. Wizycie nadano dużą rangę, odwoływano się do tysiącletniej tradycji walki z Niemcami, poczynając od Lecha, Czecha i Rusa, Krakusa, Kroka, Wandy i Lubuszy (sic!). Rezultatem wizyty była wspólna deklaracja ministrów o konieczności ścisłej współpracy w zbliżeniu ustawodawstwa obu państw w warunkach budowy ustroju demokracji ludowej. W tym celu postanowiono zwrócić się do rządów o powołanie stałej komisji prawniczej polsko-czechosłowackiej. Delegacja

---

⁴⁰ J. Tomaszewski, op. cit., s. 181.

⁴¹ *Układ o przyjaźni i wzajemnej pomocy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką* (Dz. U. z 1948 r. Nr 7, poz. 47).

⁴² J. Kukułka, *Traktaty sąsiedzkie Polski Odrodzonej*, Ossolineum 1998, s. 65.

⁴³ Współpracę gospodarczą opisuje A. Jezierski, *Rada Współpracy Gospodarczej Polsko-Czechosłowackiej (1947-1948)*, w: *Między gospodarką a polityką. Księga jubileuszowa Pana Profesora Zbigniewa Landaua*, red. W. Morawski, Warszawa 2001, s. 127-141.

⁴⁴ S. Płaza, op. cit., s. 89.

⁴⁵ Szczegółowy przebieg wizyty opisuje sprawozdanie: *Przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości bratniej Czechosłowacji w Polsce*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1948, nr 7, s. 6-8.

czechosłowacka odwiedziła również Wrocław, gdzie spotkała się z wykładowcami i słuchaczami Szkoły Prawniczej⁴⁶. Końcowym punktem wizyty był udział w rozprawie przeciwko sekretarzowi stanu w rządzie Generalnego Gubernatorstwa Josefowi Bühlerowi w Krakowie.

Wypełnieniem ustaleń poczynionych w czasie wizyty było powołanie w lipcu 1948 r. mocą uchwały Rady Ministrów, stałej Komisji Współpracy Prawniczej Polsko-Czechosłowackiej. Jej pracom ze strony polskiej przewodniczył min. H. Świątkowski⁴⁷. Nie są znane jakiegokolwiek przejawy aktywności tej Komisji w drugiej połowie 1948 r. W szczególności nie wiemy, czy podjęte we wrześniu prace nad umową o wzajemnym obrocie prawnym w sprawach cywilnych i karnych odbywały się w ramach tej Komisji. Tekst umowy został ostatecznie przygotowany w styczniu 1949 r. i w kilka dni potem przybyła do Polski delegacja czechosłowacka w celu jej podpisania. Wizyta była obszernie relacjonowana w prasie prawniczej⁴⁸ i codziennej⁴⁹. Umowa została podpisana 21 stycznia i następnie szybko (5 marca) ratyfikowana⁵⁰. Ułatwiała ona obrót prawny pomiędzy oboma państwami, dążąc do jego uproszczenia i odformalizowania. Podkreślano jej doniosłość dla rozwoju kontaktów prawniczych⁵¹. W literaturze prawniczej zauważono wysoki poziom przyjętych regulacji, co spowodowało, że stała się ona wzorem dla wielu innych umów zawieranych między państwami socjalistycznymi w latach 1949-1960⁵². Z punktu widzenia dalszej współpracy ważne było postanowienie punktu 1 dodatkowego protokołu do umowy, który brzmiał: „zagadnienia, powstałe na tle stosowania niniejszej umowy, a wynikające ze zmian w

---

⁴⁶ J. S., *Prawnicy czechosłowaccy we Wrocławiu*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1948, nr 7, s. 8-9. Warto zauważyć, że czechosłowaccy goście skwapliwie skorzystali z polskich doświadczeń i bardzo szybko (1 grudnia 1948 r.) utworzyli u siebie różnego rodzaju „schnellkursy” w celu nasycenia wymiaru sprawiedliwości „ludowymi” sędziami i prokuratorami. Zob. K. Litsch, *Proměny právníckého studia 1945-1989*, w: *Vývoj práva v Československu...*, op. cit., s. 97-99.

⁴⁷ S. Szer, *Współpraca...* [1949], op.cit., s. 22.

⁴⁸ Z. K., *Wizyta przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości Republiki Czechosłowackiej w związku podpisaniem umowy o pomocy prawnej*, „demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1949, nr 2, s. 4-5.

⁴⁹ Przykładowo: *Umowa o pomocy prawnej między Polską a Czechosłowacją podpisana w Warszawie*, „Życie Warszawy” z 22. 01. 1949, nr 21; *Polsko-czechosłowacka umowa o pomocy prawno-sądowej*, „Trybuna Ludu” z 22. 01. 1949, nr 21; *Ministrowie H. Świątkowski i dr A. Czepiczka podpisują umowę o pomocy prawno-sądowej*, „Słowo Powszechne” z 22. 01. 1949, nr 21; *Tow. Min. H. Świątkowski udekorowany najwyższym odznaczeniem czechosłowackim*, „Głos Robotniczy” z 23. 01. 1949, nr 22.

⁵⁰ Pełny tytuł umowy brzmiał: *Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką o wzajemnym obrocie prawnym w sprawach cywilnych i karnych*. Tekst umowy w: Dz. U. z 1949 r. Nr 20, poz. 133.

⁵¹ *Polsko-czechosłowacka współpraca prawnicza*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1949, nr 2, s. 1-2. Zob. także wystąpienie posła Stefana Bancerza (był on tym czasie Dyrektorem Departamentu Ustawodawczego w Ministerstwie Sprawiedliwości i odgrywał bardzo ważną rolę w pracach nad unifikacją i kodyfikacją prawa) na posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego RP w dn. 1 marca 1949 r., w: *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-czechosłowackich*, red. W. Balcerak, t. I, cz. II, Ossolineum 1985, s. 49-51.

⁵² J. Rajski, *Nowa umowa między PRL a CSRS o uregulowaniu obrotu prawnego w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych*, „Palestra” 1962, nr 8, s. 60.

przepisach prawnych obu stron, powstałych w wyniku kodyfikacji ich systemu prawnego cywilnego i karnego, rozstrzygać będzie Komisja Prawnicza Polsko-Czechosłowacka”. Było to swoiste umocowanie Komisji w systemie prawnym obu państw.

W czasie wizyty zapadła decyzja o opracowaniu wspólnego tekstu kodeksu rodzinnego⁵³. Na posiedzeniu Prezydium Komisji w dniu 22 stycznia, z udziałem obu ministrów, postanowiono, że zostanie on opracowany w ciągu sześciu tygodni⁵⁴. Warto w tym miejscu podkreślić, że oba państwa były w tym momencie dosyć zaawansowane w pracach nad kodyfikacją własnego prawa cywilnego. W bardziej skomplikowanej sytuacji znajdowała się Czechosłowacja, w której nadal obowiązywało prawo odziedziczone po monarchii habsburskiej. W Polsce w latach 1945-46 dokonano unifikacji prawa cywilnego (obowiązywało więc nowe prawo), a ponadto od 1947 r. trwały prace nad kodyfikacją tej gałęzi prawa. Wprawdzie nowotworzone prawo nie odzwierciedlało zjawiska trwającej sowietyzacji ustroju i prawa, ale mogło być punktem wyjścia dla dalszych prac⁵⁵, opartych już na komunistycznych założeniach doktrynalnych. Zastanawia natomiast kwestia wyboru prawa rodzinnego jako przedmiotu wspólnych prac kodyfikacyjnych. Wydaje się, że od strony formalnej decydującym był fakt, iż w ZSRR prawo rodzinne było uznawane za odrębną od prawa cywilnego gałąź prawa. Stworzenie kodeksu prawa rodzinnego byłoby więc zgodne z radzieckimi poglądami. Zauważyć jednak należy, że samo powstanie oddzielnego kodeksu nie czyniło z prawa rodzinnego odrębnej gałęzi prawa – przecież już w przedwojennej Czechosłowacji zgłaszano koncepcje wydzielenia przepisów prawa rodzinnego z kodeksu. Nie zmienia to jednak faktu, iż nowy kodeks upodabniałby prawo rodzinne (przynajmniej formalnie) do wzorca radzieckiego⁵⁶. Ważną przesłanką decyzji był prawdopodobnie fakt stosunkowo niewielkiej rozmiarowo materii, która miała być uregulowana. Przypuszczam ponadto, że istotne były elementy ideologiczne, gdyż prawo rodzinne świetnie się nadawało do realizowania procesu kształtowania nowego, socjalistycznego obywatela. Różnice pomiędzy dotychczasowymi ustawodawstwami rodzinnymi nie odgrywały w tym kontekście ważnej roli – łatwiej było je pominąć niż przy ewentualnej próbie ujednoczenia prawa

---

⁵³ *Polsko-czechosłowacki projekt Kodeksu Prawa Rodzinnego*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1949, nr 8-9, s. 29. Chronologiczny przebieg prac nad kodeksem przedstawiam dalej na podstawie tej notatki.

⁵⁴ Dokument z 28 stycznia 1949 r. p.t. *Zpráva o výsledku prací delegace vyslané do Polska k uzavření smlouvy o vzájemných právních stycích ve věcech občanských a trestních*, w: Státní ústřední archiv w Praze, zespół akt: Úřad předsednictva vlády, sygn. 1407/27, karton 1117.

⁵⁵ Przyznawał to nawet S. Szer, jeden z twórców kodeksu. Zob. S. Szer, *Współpraca...*[1949], s. 23.

⁵⁶ S. Szer pisał: „Komisja nie mogła nie uznać poglądów doktryny radzieckiej, opartej na socjalistycznym prawie radzieckim. Prawo to normuje stosunki rodzinne w Kodeksie Zakonów o Brakie, Siemje i Opieki RSFSR z 1926 r., zaś stosunki majątkowe w Graždanskom Kodeksie RSFSR z 1922 r.”. Zob. S. Szer, *Współpraca...*[1949], s. 23.

zobowiązań czy prawa rzeczowego. Stosunkowo niewielki zakres prac dawał także okazję do propagandowego przedstawienia gotowego projektu jako wielkiego sukcesu w dziele równomiernego rozwoju socjalizmu w prawie „bratnich” narodów.

Wyznaczony przez ministrów krótki termin wymagał prowadzenia bardzo intensywnych prac. Pierwsze robocze spotkanie miało już miejsce w dniach 23-25 stycznia w Warszawie, w trakcie którego przedyskutowano podstawowe zasady nowego kodeksu. Obradom podkomisji przewodniczył Seweryn Szer, wicedyrektor Departamentu Ustawodawczego polskiego Ministerstwa Sprawiedliwości. Po ustaleniu zasadniczych tez dalsze prace podkomisji odbyły się w dniach 3-9 marca w Pradze. W ich trakcie dokonano porównania polskiego i czechosłowackiego projektu, starając się już na tym etapie likwidować rozbieżności⁵⁷. Bezpośrednio po obradach, 10 marca zebrało się Prezydium Komisji z udziałem obu ministrów (min. Świątkowski przebywał w Pradze w związku z wymianą dokumentów ratyfikacyjnych umowy o obrocie prawnym). Rozstrzygnięto wówczas nieuzgodnione przez podkomisję kwestie sporne i polecono podkomisji, aby przystąpiła do opracowania przepisów nowego prawa. Następnie każda ze stron, opierając się na ustalonych tezach, opracowała swój tekst. Kolejne posiedzenie podkomisji odbyło się w dniach 1-13 kwietnia w Warszawie. Stronę czechosłowacką reprezentowały trzy osoby (w tym tłumacz)⁵⁸, a niewielki skład delegacji zapewne ułatwiał szybszą pracę. Posiedzenie to było decydujące dla powodzenia prac, gdyż w jego trakcie na podstawie obu projektów uzgodniono jednolity tekst kodeksu w językach czeskim i polskim. Prace nad tekstem zakończono w dniu 29 kwietnia w czasie pobytu prof. Jana Wasilkowskiego w Pradze. W ten sposób, w krótkim okresie 3 miesięcy (ale nie 6 tygodni), powstał projekt wspólnego kodeksu. Jest rzeczą zagadkową, dlaczego prace nad kodeksem odbywały się w tajemnicy, a wynikach prac poinformowano opinię publiczną dopiero we wrześniu 1949 r.⁵⁹

5. Opracowany projekt wszedł w życie w Czechosłowacji od 1 stycznia 1950 r., natomiast w Polsce od 1 października tego roku. Był on kodyfikacją bardzo zwięzłą – liczył jedynie 90 artykułów. Początek prac takiego finału nie zapowiadał, skoro przewidywano, że

---

⁵⁷ Zachowały się polskojęzyczne protokoły z posiedzeń podkomisji. Zob. *Obrady podkomisji C dla ujednoczenia prac kodyfikacyjnych polsko-czechosłowackich w dziedzinie prawa małżeńskiego i rodzinnego. Protokół 1-7*, AAN MS 2236, k. 205-245.

⁵⁸ Dokument z 22 marca 1949 r. pt. *Zpráva o návštěvě polského ministra spravedlnosti prof. H. Swiatkowského v Praze*, w: Státní ústřední archiv v Praze, zespól akt: Úřad předsednictva vlády, sygn. 1407/27, karton 1117.

⁵⁹ W AAN zachował się końcowy projekt kodeksu z maja 1949 r. z adnotacją S. Szer: „Ścisłe tajne – nie okazywać nikomu bez porozumienia ze mną”. Zob. *Projekt polsko-czechosłowacki kodeksu prawa rodzinnego* (AAN MS 1059, k. 1).

kodeks będzie liczył ok. 250 artykułów⁶⁰. Stopniowe kurczenie się projektu wynikało z różnic stanowisk obu stron: jeżeli nie udawało się czegoś uzgodnić, to kwestię pomijano i jej nie regulowano⁶¹. Zbytня ogólnikowość i lakoniczność kodeksu powodowała, że wiele istotnych kwestii pozostawiono orzecznictwu sądowemu. W tym sensie rezultaty prac trudno uznać za zadowalające. Oba państwa zostały zmuszone do przyjęcia rozwiązań pochodzących z radzieckiego prawa rodzinnego. Wymieńmy podstawowe z nich: świecki charakter małżeństwa, odejście od kontraktowej formy związku małżeńskiego, dopuszczalność rozwodu w szerokim zakresie, w tym na zgodny wniosek stron (pod kontrolą sądu), ustawowy ustrój wspólności majątkowej, wyłączenie możliwości zawierania małżeńskich umów majątkowych (intercyz), odejście od kontraktowego charakteru przysposobienia – to cechy znane prawu radzieckiemu. Nie sposób jednak nie zauważyć, że nie wszystkie rozwiązania mieszczą się w negatywnej ocenie. Konsekwentne podkreślanie przesłanki dobra dziecka zasługuje na uznanie. Podobnie należy ocenić nowoczesne unormowanie przesłanek rozwodu oraz kształt instytucji przysposobienia. Likwidacja dyskryminacji prawnej dzieci pozamałżeńskich oraz kobiet w małżeństwie są także trwałymi zdobyczami nowego prawa. Nie zmienia to jednak faktu, że współpraca polsko-czechosłowacka w dziedzinie prawa rodzinnego jest dowodem zwycięstwa polityki nad prawem. Paradoksalnie dał temu wyraz przewodniczący czechosłowackiej Komisji J. Blažke: „w skrócie ocena zasad nowego prawa rodzinnego zawarta jest w stwierdzeniu A. A. Ždanowa na naradzie informacyjnej przedstawicieli partii komunistycznych w 1947 r., że kraje demokracji ludowej zdołały w tak krótkim czasie przeprowadzić postępowe reformy demokratyczne, na które nie może dotychczas zdobyć się demokracja burżuazyjna. Dowodem tego jest nasza ustawa o prawie rodzinnym”⁶².

---

⁶⁰ Zob. dokument p.t. *Zarys projektu prawa rodzinnego z uwzględnieniem uchwał praskich* (AAN MS 2236, k. 396-404).

⁶¹ A. Lityński, *O sądach i prawie początków Polski Ludowej*, Białystok 1999, s. 231.

⁶² J. Blažke, *Ideologiczne podstawy nowego prawa rodzinnego ČSR*, „Nowe Prawo” 1950, nr 11, s. 34. Ten sam tekst opublikowano wcześniej w Czechosłowacji. Por. J. Blažke, *Ideové základy nového rodinného práva*, „Právník” 1950, nr 1, s. 8-11.